

*Скрябін О. М.,**доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Класичного приватного університету*

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ АПЕЛЯЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ФОРМУВАННЯ ДОКАЗІВ В АПЕЛЯЦІЙНІЙ ІНСТАНЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано історичні етапи зародження та розвитку інституту апеляції в Україні, а також формування доказів в апеляційній інстанції. Розвиток апеляційного оскарження в Україні здійснювався разом із законодавством тих держав, до складу яких входила та чи інша частина сучасної України – Литви, Польщі, Речі Посполитої, у більш пізні часи – Радянського Союзу. Часові рамки першого етапу – з часів Стародавнього світу до зародження апеляції в Київській Русі. Апеляція в цей період є спільною можливістю оскаржити рішення відповідних державних органів і посадових осіб, до компетенції яких входило вирішення цивільних справ. Другий етап розпочинається з періоду початку функціонування Статуту Великого князівства Литовського 1566 р., завершення етапу характеризується введенням у дію Статуту цивільного судочинства Російської імперії 1864 р. Третій етап починається з 1864 р., коли відбулося закріплення апеляційного провадження в цивільних справах у Статуті цивільного судочинства Російської імперії, а завершився етап у 1917 р., коли радянська влада скасувала апеляційне оскарження. Четвертий етап починається 30 грудня 1917 р., коли прийнятий Закон «Про введення апеляційних судів» Центральною Радою, а закінчується встановленням у 1920 р. радянської влади й ліквідацією апеляційного оскарження. П'ятий етап починається в 1992 р. прийняттям Концепції судово-правової реформи, яка вперше закріпила перегляд судових рішень в апеляційному порядку. Шостий етап почався у 2012 р., коли було внесено зміни до Кримінального процесуального кодексу й суттєві зміни до інституту апеляційного перегляду. Апеляція спрямована на забезпечення всіх умов для здійснення перевірки законності рішень суду, регулювання порядку перегляду судових рішень. Апеляційному судочинству притаманні такі процесуальні особливості, як перевірка судового рішення з фактичного та з формально-юридичного погляду. Ознаками апеляційного провадження є можливість оскарження вироків, що не вступили в законну силу, розгляд справи судом вищого рівня, надання права на апеляційне оскарження всім учасникам кримінального судочинства, інтересів яких стосується судове рішення, обов'язкове зазначення в апеляційних скаргах, у чому полягає неправильність судового рішення, і доведення в обґрунтуванні апеляції, перевірка законності й обґрунтованості судового рішення, можливість апеляційної інстанції провести судове слідство та прийняти нове судове рішення.

Ключові слова: інститут апеляції, судочинство, Кримінально-процесуальний кодекс, апеляційне оскарження, перегляд судових рішень, апеляційна інстанція.

Постановка проблеми. Одним із основних принципів судочинства в Україні є забезпечення прийняття судами обґрунтованих і законних рішень у справах, які ними розгля-

даються [1]. Тому забезпечення всіх умов для здійснення перевірки законності рішень суду, регулювання порядку перегляду судових рішень є сьогодні важливим і значущим питанням.

Інститут апеляційного провадження існував ще з давніх часів і з розвитком держави відчував чимало змін. Необхідним і важливим є вивчення й аналіз історичних етапів розвитку апеляції, так як при порівняльному аналізі норм кримінального процесуального законодавства нашої держави з практикою його застосування виникає низка питань, пов'язаних із апеляційним судочинством.

Також необхідною є подальша законодавча зміна кримінального процесуального інституту апеляційного судочинства, усунення наявних недоліків у правовому регулюванні, запровадження науково обґрунтованих пропозицій, здатних позитивно вплинути на ефективність діяльності суду апеляційної інстанції, з огляду на досвід формування, розвитку і становлення законодавчого регулювання апеляційного судочинства на території України.

Проблематика апеляційного оскарження, установа й розвитку апеляції в Україні є предметом досліджень українських і зарубіжних учених. Серед українських науковців, які досліджували вказану проблематику, варто виділити таких, як Ю.М. Бортник [2], К.В. Гусаров [3], О.Ю. Костюченко [4], В.І. Маринів [5], І.Ю. Мірошников [6], П.П. Музиченко [7], Є.А. Чернушенко [8], П.І. Шевчук [9]. Проте важливим і необхідним є дослідження історичних аспектів розвитку апеляції в Україні та формування доказів в апеляційній інстанції з урахуванням сучасного стану досліджуваної проблематики.

Метою статті є дослідження історичних аспектів розвитку апеляції в Україні та формування доказів в апеляційній інстанції.

Вклад основного матеріалу дослідження. Історія апеляційного перегляду пройшла довгий шлях розвитку. Апеляція (лат. *Appellatio* – звернення, скарга) – це основний спосіб оскарження судових рішень у кримінальних і цивільних справах, закріплений у законодавстві більшості країн світу [9, с. 50].

У юридичній літературі зазначається, що цей інститут виник у давньоримській державі й отримав подальший розвиток у цивільному процесуальному законодавстві та судоустрою європейських країн. Разом із тим апеляція Давньоримської держави й апеляція в країнах Західної Європи виникли пізніше, відрізнялися один від одного, незважаючи на безумовний вплив римського права загалом на судочинство європейських країн [3, с. 88].

Розвиток апеляційного оскарження на території України здійснювався паралельно із законодавством тих держав, до складу яких входила та чи інша частина сучасної України. Поява можливості оскарження судових рішень у вищій суд

є предметом дискусій багатьох юристів та істориків, кожен із яких обґрунтовує власне бачення щодо точки відліку виникнення зазначеного явища [5, с. 97].

Так, на думку В.Г. Гончаренко, історія апеляції починається ще з часів Руської Правди – як можливість оскарження рішення громадського суду (суду громади), під юрисдикцією якого перебували вільні селяни-общинники, у княжому суді [10, с. 36]. В.М. Иванов, який, визнаючи існування апеляції в цей період, передбачає таку можливість і для рішень приватновласницьких судів, які вершили суд над залежними в різному ступені селянами-рядовичами, закупами [11, с. 40].

Ознайомлення з нормами звичаєвого права Київської Русі дає можливість стверджувати, що елементи перегляду судових рішень існували вже в кінці IX ст., що, у свою чергу, призвело до появи ієрархічності судової системи.

З часів Київської Русі судові функції здійснювала низка органів, у які входили як світські, так і церковні. При цьому зазначені системи органів правосуддя не були зв'язані зв'язками субординації, а їх підсудність не перетиналася.

Подальший розвиток історії України (XIV – середина XVII ст.) пов'язаний із перебуванням її земель під владою кількох держав: Литви, Польщі, Речі Посполитої.

У тій частині України, на яку поширювалася юрисдикція Великого князівства Литовського, можливість унесення апеляції з'явилася в 1566 р. До цього часу можливість оскаржити рішення в порядку апеляції не була передбачена. У Галичині, яка входила до складу Польського королівства, свого часу апеляція подавалася у вічові суди шляхти воєводства, а з XV ст. – безпосередньо королю [7, с. 17–18].

Тобто судовий процес і процедура оскарження судових рішень загалом у зазначений період варіювалися залежно від належності українських територій до Польського королівства або Великого князівства Литовського й, відповідно, від дії на цих територіях різних правових норм. Також варто відзначити подальший прогрес порівняно з давньоруським періодом у процесі відділення суду від управлінських органів, про що свідчить початок формування інституту професійних суддів [7, с. 135–136].

Судова система продовжувала відображати становий характер суспільства, проте незалежно від соціального статусу людини їй гарантувалося право на апеляційне оскарження у вищих судах, які протягом цього періоду міняли свою назву, проте продовжували виконувати функції перегляду судових рішень.

За часів існування Запорізької Січі судова система була розділена на кілька рівнів. Зокрема, судові функції (поряд з адміністративними) виконували полковник, отаман, кошовий отаман, а іноді й увесь кіш, при цьому рішення суду могли бути оскаржені в курінному суді, а вищою судовою інстанцією щодо вищих судових органів був суд кошового отамана.

Пізніше в процесі становлення організаційної структури Січі була введена посада військового судді, який здійснював судочинство в більшості кримінальних справ. Його рішення також могли бути оскаржені в кошового отамана. Однак вироки, винесені щодо злочинів, здійснених за часів бойових дій, оскарженню не підлягали й виконувалися негайно [12, с. 221].

Варто зазначити, що існували апеляційні суди в місцевостях Західної України, які перебували в складі Австрійської імперії. Так, у Львові в 1784 році був створений Апеляційний суд для Галичини й Буковини. Пізніше був створений Чер-

нівецький окружний суд як апеляційна інстанція виключно для Буковини [13, с. 195].

Протягом наступного періоду, який умовно можна назвати «імперським», на українські землі Придніпров'я, Правобережжя й Галичини поширювалися, відповідно, влада й судоустрій Російської та Австрійської імперій.

Серед кримінально-процесуальних нормативних актів, які діяли в межах Російської імперії, варто виділити указ імператора від 3 листопада 1796 р. «Про встановлення в Малоросії правління і судочинства, згідно тамтешніх прав і старих порядків». Згідно із цим указом, на Лівобережній Україні частково відновилося колишнє українське судочинство, а на Правобережній було реанімовано польське судочинство.

Такий порядок зберігався до початку 40-х рр. XIX ст., коли на всю територію України, яка адміністративно підпорядковувалася Росії, поширювалася дія Зводу законів Російської імперії 1832 р. У цей період єдиної судової системи не існувало, суди були становими. Судові функції також виконували органи місцевої адміністрації й поліції [14, с. 43].

Зазначена ситуація, урешті-решт, привела до необхідності судової реформи, яка проведена в 1864 р. Результатом істотних змін у судовій системі стала ліквідація станових судів і введення незалежної судової системи, яка включала світові суди, відповідну апеляційну інстанцію – з'їзд мирових суддів, і загальні суди двох рівнів [4, с. 25–26].

Події 1917 р. в Російській імперії стали основою для створення Української Народної Республіки (далі – УНР). Створення нової системи передбачало організацію трьох апеляційних судів: Київського, Харківського та Одеського, юрисдикція яких поширювалася на однойменні губернії. Однак, як зазначає П.П. Музиченко, Харківський та Одеський апеляційні суди так і не були створені [15, с. 212].

Крім того, у новій державі вводився вищий судовий орган – Генеральний Суд [16, с. 79–85]. Однак недовге існування УНР і досить напружені зовнішньополітичні відносини з Росією перешкодили завершенню становлення повноцінної судової системи. правонаступник УНР – Українська Держава гетьмана Скоропадського – відновив стару імперську систему судоустрою. Що ж стосується Західноукраїнської Народної Республіки, то на її території продовжувало діяти австрійське кримінально-процесуальне законодавство.

Зі встановленням радянської влади інститут апеляції припинив своє існування в результаті Декрету радянської влади «Про суд» № 1. Проте був уведений інститут касації, який за змістом істотно відрізнявся від однойменного інституту світового процесуального законодавства [8, с. 9].

Апеляційні суди були віддалені від населення, а їх віддаленість значно погіршувала процес розгляду справи в цій стадії. Явка свідків і сторін, що брали участь в апеляційному провадженні, була дуже ускладнена. У силу цього апеляційний суд розглядав справи головним чином на підставі письмових матеріалів, що, по суті, не відрізняло його від судів касаційної інстанції. Крім того, наявність апеляційних судів породжувала недовіру народу до судів першої інстанції [17, с. 6–62; 18, с. 17–18].

Отже, зникнення інституту апеляційного оскарження в цивільному судочинстві нашої країни виявилось наслідком того, що поряд зі знищенням старої судової системи було знищено все дореволюційне судочинство, у тому числі й цивільне,

елементом якого була апеляція. Модель нового судочинства передбачала спрощення судової діяльності як результату встановлення нових суспільно-економічних відносин і відкидала інститут апеляції, що втратив своє значення [2, с. 333–334].

Інститут апеляції як утілення права на перегляд судового рішення, яке ще не вступило в законну силу, судом вищої інстанції був відновлений уже в незалежній Україні. Базові принципи його відродження втілені в прийнятій 28 квітня 1992 р. Верховною Радою України в Концепції судово-правової реформи [19]. Ця концепція передбачила вдосконалення судової системи, зокрема шляхом уведення апеляційних судів та апеляційної форми перегляду рішень у кримінальних справах.

Надалі в рамках так званої «малої судової реформи» у 2001 р. був здійснений перехід до дворівневої системи оскарження судових рішень. Перехід був здійснений шляхом унесення відповідних змін до чинного в той час Кримінального процесуального кодексу України. Разом із тим варто зауважити, що наявність цих двох рівнів мала кілька вибіркових характеристик. Це зумовлено тим, що за деякими кримінальними справами, відповідно до правил інстанційної підсудності, функції суду першої інстанції виконували апеляційні суди областей, міст Києва і Севастополя. Зокрема, це стосувалося злочинів проти основ національної безпеки, злочинів, за вчинення яких загрожувало покарання у вигляді довічного позбавлення волі, а також злочинів, скоєних суддями.

Подібний підхід породжував порушення принципу рівності всіх перед законом і судом, оскільки одні особи були наділені правом оскарження рішення як у порядку апеляції, так і в порядку касації, а інші – тільки в порядку касації. З огляду на зазначений недолік, законодавець у 2010 р. вніс зміни до Кримінального процесуального кодексу, установивши, що всі кримінальні справи в першій інстанції мають право розглядати тільки місцеві суди. Тому можливість подати скаргу двічі (спочатку в апеляційний суд, а потім у касаційний) була забезпечена для будь-якої особи незалежно від специфіки кримінальної справи [5, с. 101–102].

У доктрині кримінального процесу виділяють такі характерні ознаки апеляційного провадження: можливість оскарження вироків, що не вступили в законну силу, розгляд справи судом вищого рівня, надання права на апеляційне оскарження всім учасникам кримінального судочинства, інтересів яких стосується судові рішення, обов'язкове зазначення в апеляційних скаргах, у чому полягає неправильність судового рішення, і доведення в обґрунтуванні апеляції, перевірка законності й обґрунтованості судового рішення, можливість апеляційної інстанції провести судові слідство і прийняти нове судові рішення [20, с. 105–106].

Так, доцільно підтримати думку І.Ю. Мірошникова, який відзначає, що українському апеляційному провадженню притаманні такі процесуальні особливості: перевірка судового рішення як із фактичного, так і з формально-юридичного поглядів, що передбачає: а) розширену систему підстав для зміни або скасування судових рішень; б) можливість апеляційної інстанції на умовах, зазначених в законі, повторно дослідити обставини, установлені в ході кримінального провадження, і досліджувати докази, що не досліджувалися судом першої інстанції; в) можливість суду апеляційної інстанції у випадках, передбачених законом, прийняти свій вирок або винести рішення, повністю або частково замінивши вирок або ухвалу суду першої інстан-

ції, з безпосереднім погіршенням становища обвинуваченого або особи, щодо якої застосовано примусові заходи виховного або медичного характеру; об'єкт перевірки – діяльність судів першої інстанції, слідчих суддів і її результати (судові рішення, які не набрали законної сили), на предмет законності, обґрунтованості й справедливості; широке коло суб'єктів права на апеляційне оскарження; можливість оскарження судового рішення тільки в межах вимог і домовленостей, заявлених та узгоджених у ході кримінального провадження [6, с. 252].

Висновки. Отже, історія розвитку апеляції в Україні та формування доказів в апеляційній інстанції включає шість етапів. Розвиток апеляції в Україні здійснювався паралельно із законодавством тих держав, до складу яких входила та чи інша частина сучасної України. У 1920 р. радянською владою було ліквідовано апеляційне оскарження. Відновлення апеляційного оскарження відбулося в 1992 році з прийняттям Концепції судово-правової реформи. У 2012 р. Верховною Радою України внесено зміни до Кримінального процесуального кодексу України та проведено істотні зміни інституту апеляційного перегляду.

Література:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141, 129. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.10.2020).
2. Бортник Ю.М. Історичний розвиток апеляційного провадження. *Держава і право*. Серія «Юридичні і політичні науки»: збірник наук. праць. Київ, 2006. Вип. 31. С. 328–334.
3. Гусаров К.В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2011. 431 с.
4. Костюченко О.Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України: монографія. Київ: Київ. ун-т, 2006. 182 с.
5. Маринів В.І. Історія інституту перегляду судових рішень у порядку апеляції та касації у кримінальному судочинстві України. *Юрист України*. 2014. № 1. С. 96–103.
6. Мірошников І.Ю., Козлова Г.Р. Апеляційне провадження в Україні: історія та сучасність. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 64. С. 248–253. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2019_64_31 (дата звернення: 12.10.2020).
7. Музиченко П.П. Суд і судочинство на українських землях XIV–XVI ст. Одеса: Астропринт, 2000. 180 с.
8. Чернушенко Є.А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса: Одес. нац. юрид. акад., 2004. 22 с.
9. Шевчук П.І. Інститут апеляції: досвід урегулювання в процесуальному законодавстві окремих пострадянських країн. *Вісник Верхов. Суду України*. 2000. № 4. С. 50–55.
10. Історія держави та права України: навч. посіб. для студ. юрид. вузів та ф-тів: курс лекцій / за ред. В.Г. Гончаренка. Київ: Вентури, 1996. 288 с.
11. Іванов В.М. Історія держави і права України: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2003. 411 с.
12. Історія держави і права України: підручник: у 2 т / за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2000. Т. 1. 648 с.
13. Коваль В.М. Розвиток системи апеляційних судів України. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2003. Вип. 21. С. 194–198.
14. Ефремова Н.Н. Министерство юстиции Российской империи. 1802–1917 (Историко-правовое исследование). Москва: Наука, 1983. 152 с.

15. Музиченко П.П. Історія держави і права України : навчальний посібник. 4-те вид., стер. Київ : Знання, 2003. 429 с.
16. Слюсаренко А.Г. Статут про державний устрій, права і вольності УНР від 29 квітня 1918 р. Конституція Української Народної Республіки. Історія української конституції. Київ : Знання, 1993. С. 79–85.
17. Добровольская Т.Н. Областной (краевой) суд. Москва : Юрид. лит., 1958. 136 с.
18. Разинкина А.Н. Апелляция в уголовном судопроизводстве. Москва : Юрлитинформ, 2004. 160 с.
19. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верхов. Ради України від 28 квіт. 1992 р. № 2296-XII. *Відомості ВРУ*. Ст. 426. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12#Text> (дата звернення: 11.10.2020).
20. Смирнов А.В. Курс уголовного судопроизводства. Санкт-Петербург : Альфа, 1996. Т. 1. 552 с.

Skriabin O. Historical stages of the development of the appeal in Ukraine and the formation of evidence in the appellate court

Summary. The article analyzes the historical stages of the origin and development of the institute of appeal in Ukraine, as well as the formation of evidence in the appellate court. The development of appeals in Ukraine was carried out together with the legislation of those states which included one or another part of modern Ukraine – Lithuania, Poland, the Commonwealth, and in later times – the Soviet Union. The time frame of the first stage is from the times of the Ancient World to the origin of the appeal in Kievan Rus. An appeal during this period is a joint opportunity to appeal the decisions of the relevant state bodies and officials whose competence

included the resolution of civil cases. The second stage begins with the beginning of the Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1566, the end of the stage is characterized by the enactment of the Statute of Civil Procedure of the Russian Empire in 1864. The third stage begins in 1864, when, and the stage ended in 1917, when the Soviet authorities canceled the appeal. The fourth stage begins on December 30, 1917, when the Law “On the Introduction of Courts of Appeal” was adopted by the Central Council, and ends with the establishment in 1920 of Soviet power and the elimination of the appeal. The fifth stage began in 1992 with the adoption of the Concept of Judicial Reform, which for the first time enshrined the review of court decisions on appeal. The sixth stage began in 2012, when the Criminal Procedure Code was amended and significant changes were made to the institution of appellate review. The appeal is aimed at providing all the conditions for verifying the legality of court decisions, regulating the procedure for reviewing court decisions. Appellate proceedings are characterized by such procedural features as the review of a court decision from a factual and formal-legal point of view. Signs of appellate proceedings are the possibility of appealing sentences that have not entered into force, consideration of the case by a higher court, granting the right to appeal to all participants in criminal proceedings whose interests are affected by the court decision, mandatory indication in appeals, what is wrong decision, and proof in the grounds of appeal, verification of the legality and validity of the court decision, the possibility of the appellate court to conduct a judicial investigation and make a new court decision.

Key words: institute of appeal, legal proceedings, criminal procedure code, appeal, review of court decisions, appeal instance.